

А. В. Сергєєв

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОНЕЧЧИНИ ТА ЗАКАРПАТТЯ У ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕЇ НА РУБЕЖІ 1980–90-х рр.

У статті аналізується діяльність і ставлення громадсько-політичних організацій і товариств Донеччини та Закарпаття до реалізації української державної ідеї на рубежі 1980–90-х рр. Відзначено вияви як позитивного, так і негативного ставлення до процесу державотворення в Україні.

Ключові слова: громадсько-політична організація, Донеччина, Закарпаття, державна ідея, ідеологія

Вже з кінця 1980-х рр. у діяльності ряду громадсько-політичних організацій Донеччини та Закарпаття ставала все більш чітко вираженою позиція щодо реалізації української державної ідеї. Причому це було або позитивне, або негативне ставлення. Так, тенденція щодо плекання та відстоювання українського державотворення значною мірою була пов'язана з функціонуванням Української Гельсінської спілки (УГС), Народного Руху України (НРУ), історико-просвітницького товариства «Меморіал» та ін. Негативне ставлення щодо цього демонстрували «Інтернаціональний Рух Донбасу», «Товариство карпатських русинів» тощо. Аналіз їхньої діяльності визначив мету цієї статті.

Важливою особливістю політичного структурування українського суспільства кінця 1980-х рр. була поява громадянських організацій різного політичного й ідеологічного спрямування. В їх документах і практичній діяльності домінували політичні вимоги та заклики до активних дій, зокрема й у формах непокорі наявній владі [1, 95]. Слід відзначити, що громадсько-політичні товариства Донеччини та Закарпаття, попри аналогічні структурно-організаційні форми, мали доволі специфічні ідеологічні особливості, зумовлені різними суспільними традиціями та громадсько-політичною культурою цих регіонів.

Особливу роль у процесі морального й духовного очищення суспільства на цьому етапі відіграло історико-просвітницьке товариство «Меморіал», котре взяло на себе роль ініціатора заповнення «білих плям» історії, ознайомлення громадськості з архівними матеріалами карально-репресивних установ, повернення репресованим честності імен, реабілітацією жертв тоталітарного режиму. Крім цього, завданням товариства стало створення меморіалу жертвам сталінських репресій у вигляді своєрідного музею, бібліотеки та інформаційного центру.

Саме в «Меморіалі» вперше виник союз між відомими інтелектуалами та діячами культури, з одного боку, та «неформальними» новими політичними рухами – з іншого. В боротьбі, що розгорнулася навколо фундаментальних питань історичної правди, законності й суспільної свідомості, це був значний крок до формування альтернативних політичних партій [2, 455, 456]. На засіданні Донецького відділення Всесоюзного історико-просвітницького товариства «Меморіал» 21 жовтня 1989 р., після виступу Г. Гордасевич з доповіддю про поезію та долю В. Стуса, було вирішено звернутися до Товариства української мови ім. Т. Шевченка (ТУМ), з проханням провести вечір пам'яті поета та організувати збір підписів за реабілітацію поета [3, 4].

22 квітня 1989 р. виникла Донецька обласна організація УГС, 20 серпня – Донецька крайова організація Народного Руху України (ДКО НРУ), восени – Донецька міська організація «Демократичний Рух». Ці рухи ставили за мету не лише відродження української мови

та культури, що було актуальним для русифікованого Донбасу, але вперше виступили як опозиція монопольній владі КППС. Від початку існування національно-демократичні організації регіону були нечисленними, організаційно розрізненими, що визначали й суб'єктивні причини (наприклад, суперечки між керівництвом) [4, 110].

Влітку 1989 р. на пленумі Донецького обкому КПУ постало питання про створення в області Донецької республіки, а вже восени, аналогічно до Закарпаття, в регіоні розпочалася гучна, але невдала спроба започаткувати осередок «інтерфронту» [5, 2]. У листопаді 1990 р. був створений «Інтернаціональний Рух Донбасу» [6, 185] – одна з основних політичних сил краю, що протидіяла процесу державотворення. У цей же період стає помітною активізація українських анархістів, які, внаслідок занепаду активності Харківської КАУ, потрапили під ідеологічний вплив російських анархістів ІРЕАН. Так, в Донецьку діяв осередок Асоціації руху анархістів (І. Король, Т. Носач), який регулярно, спільно з російськими анархістами, проводив акції протесту [7]. Така діяльність була спрямована як проти держави загалом, так і проти ідеї української державності зокрема.

На установчих зборах ДКО НРУ в місцевому університеті було 109 делегатів, які представляли широку палітру – від робітника до малого підприємця. Делегати обрали Координаційну Раду і делегати на Республіканський з'їзд НРУ за перебудову й ухвалили Статут. За ним, крайова організація Руху за перебудову визначалася як «самодіяльне об'єднання громадян – активних прихильників програми всебічного оновлення політичної та економічної системи суспільства, що діє згідно з Конституцією УРСР та СРСР. Організація співпрацює на рівноправних засадах та підтримує діяльність усіх громадських та політичних об'єднань і організацій, що сприяють перебудові радянського суспільства, проголошеній квітневим (1985 р.) Пленумом ЦК КППС» [8, 4].

У Статуті НРУ, ухваленому на його Установчому з'їзді 7–10 вересня 1989 р. у Києві, наголошувалося, що «Народний рух України за перебудову – масовий громадсько-політичний рух республіки, що виник як вияв народної ініціативи за докорінне оновлення суспільства. Рух є незалежною громадсько-політичною організацією, котра не підпорядкована жодній із громадських організацій чи державних установ... Прагнучи встановлення справжнього народовладдя в республіці, підтримуючи ініціативу громадян у втіленні в життя ідеї правової держави та сприяючи залученню трудящих до управління державним і суспільним життям, Рух підтримує взаємини і співпрацю з Радами народних депутатів та їхніми органами» [9, 480]. Крім Статуту, з'їзд ухвалив низку інших документів, зокрема «Звернення до народу Української Радянської Соціалістичної Республіки», «До всіх неукраїнців в Україні», «Заяву на підтримку прагнень кримсько-татарського народу» та ін., а також резолюції про економічну самостійність УРСР, наступні вибори в республіці, проект закону про мови, переслідування церкви, звільнення політв'язнів, національну символіку. На думку В. Барана, з вересня 1989 р., від Установчого з'їзду НРУ слід вести початок багатопартійності й так званого політичного плюралізму в Україні [10, 397, 398]. Отже, саме НРУ за перебудову як найбільш організована й масова громадсько-політична організація в УРСР став основним суспільно-політичним підтримувачем розвитку української державної ідеї.

Попри значні труднощі й перепони, на Донеччині досить активно розвивалася місцева організація НРУ.

Першим її головою став проф. І. Пасько [11, 126]. До кінця 1989 р. були створені міські осередки Руху у Донецьку, Димитрові, Горлівці, Єнакієвому, Червоноармійську, Маріуполі. Основою крайової організації стало обласне відділення ТУМ (створене раніше), тому і більшість активістів ДКО НРУ представляли його лідери – В. Білецький, І. Шутов, М. Тищенко, В. Тиха та ін. [8, 4].

Делегати Установчого з'їзду НРУ в більшості висловлювалися щодо сприяння демократизації та гласності, розвитку національної культури й мови. Значна їх частина відстоювала боротьбу за свободу особистості, її реальні права, сприяння соціально-економічній самостійності в складі СРСР, боротьбу за представництво в місцевих і республіканських органах влади. Крім цього, делегати виступали за зміну символіки, розв'язання екологічних питань, підвищення добробуту населення тощо. З 1109 делегатів з'їзду, Донеччину представляли 25, а Закарпаття – 15 делегатів [12, 491]. Більшість із них упродовж 1990–1994 рр. брали активну участь у державотворчих процесах у своїх регіонах.

Як і в інших українських областях, у Закарпатській, що є одним із найбільш поліетнічних регіонів України, на зламі 1980–90-х рр. з'явилася значна мережа громадських організацій національних меншин. Проте, ключову роль у забезпеченні громадсько-політичних і культурно-освітніх потреб представників титульної нації – українців – відігравали ті громадські організації, котрі постали в часи боротьби українців за незалежність, акумулювали національні цінності, ідеали, традиції саме національної більшості в краї. Цей елемент був визначальним у їх діяльності. Громадські організації в Закарпатській обл. формувалися в умовах конфліктів між окремими соціальними і політичними групами населення. Ці конфлікти зародилися під час кризи владних відносин, зумовленої економічними й екологічними проблемами років радянської перестройки. Нові ж умови призвели до змін не тільки у свідомості людей, а й у громадсько-політичній і культурно-духовній сферах суспільного життя. М. Басараб і М. Токар зауважили, що однією з основних передумов виникнення громадсько-політичних організацій у Закарпатській обл. став процес демократизації всіх сфер соціально-політичного, культурно-духовного, економічного життя. Цей процес зумовив активність усіх соціальних верств населення краю і прискорив становлення політичного плюралізму [13, 59]. Причому від початку становлення громадські організації мали неформальний характер й їм були притаманні такі риси, як стихійний процес формування, розбудова структур «знизу», під впливом народної ініціативи, об'єднання громадян на основі спільних інтересів й особистих стосунків, відсутність чіткої тактичної програми в досягненні статутних завдань. Новим у діяльності громадських організацій було обрання, а не призначення лідера, визнання його авторитету та компетентності у відповідному напрямі, консолідація членів і прихильників на основі певної ідеї.

В другій половині 1988 р. на Закарпатті спостерігався спалах громадської активності та інтерес до національного відродження. Це стосувалося мовного питання, проблем екології, взаємин держави та церкви. Внаслідок цього, з'явилися різні неформальні організації. Провідна роль у цьому процесі належала творчій інтелігенції [14, 392]. Процес формування громадських організацій та об'єднань у Закарпатській обл. був зумовлений низкою чинників: поява демократичних відносин та плюралізму думок, історико-політичні традиції регіону, зростання ідеологічного протистояння в суспільстві, активізація громадсько-політичних рухів, прагнення

відродження культурно-духовних цінностей, соціально-економічні проблеми, потреба захисту навколишнього середовища й вирішення екологічних проблем.

Якщо на теренах республіки активною діяльністю виділялися УГС, НРУ, ТУМ, історико-просвітницьке товариство «Меморіал», екологічне громадське об'єднання «Зелений світ», то в Закарпатті, поряд з цими організаціями, найбільший пласт громадсько-політичної, зокрема культурно-просвітницької, роботи взяли на себе осередки культурно-освітнього товариства «Просвіта», Красзнавчого об'єднання ім. О. Митрака та ін. Їхні структури на початку мали доволеньку форму, а фіксація членів організацій не була обов'язковою. Більшість товариств визнавали можливість одночасного перебування в лавах різних громадсько-політичних та культурно-просвітніх об'єднаннях. Однак ці товариства стали інтегративними центрами, завдяки яким, піднімалися та вирішувалися найактуальніші питання того часу, в тому числі, повернення історичної справедливості, ліквідація «білих плям» минулого, відновлення прав української мови, надання їй державного статусу, а також забезпечення екологічної безпеки, збереження навколишнього середовища, особливо у світлі наслідків Чорнобильської катастрофи 1986 р. Характерною рисою цього процесу була й швидка політизація цих формально неполітичних громадських організацій, але спільною рисою слід визнати ідеологічну інтеграцію. Останній чинник давав можливість закарпатським громадським організаціям протистояти спробам реанімації сепаратистських настроїв й навіть під маскуванням вільної економічної зони чи інших аналогічних виявів, за допомогою владних інституцій. М. Басараб вважає, що, попри це, пріоритетними напрямками діяльності згаданих товариств було все ж таки проведення масових акцій, відродження національно-культурного потенціалу українців Закарпаття, повернення із забуття імен багатьох національно-патріотичних історичних постатей, відновлення народних традицій. На цьому тлі логічною була позиція провідників культурно-просвітніх організацій, котрі закликали до збереження історико-культурної спадщини закарпатців і, на відповідній основі, формування нових умов національно-культурного життя громадян [15, 54,55].

Чи не найбільш проблемною для процесу українського державотворення на Закарпатті виявилася діяльність «Товариства карпатських русинів», заснованого в лютому 1990 р. Так, його голова – архітектор М. Томчаний у статті «Русини чи українці?», опублікованій в угорській угорській газеті «Карпати ігоз сов» 25 січня, та в інтерв'ю цій же газеті 21 лютого 1990 р. подав власну версію існування «русинів», яких він назвав «народом з окремою мовою» [16, 579]. Відтак, з'явилася концепція відрубної національності, висувалася програма окремої держави в рамках СРСР, згодом – автономної «Підкарпатської Русі» в рамках України. Окремі закордонні «доброзичливіці» мріяли про відірвання Закарпаття від України та приєднання його то до Чехословаччини, то до Угорщини, то до Словаччини. Дехто з більш «учених» ідеологів русинства почав ширити ідею самостійного Закарпаття на території області, бо про «вєлике Закарпаття» (з українських земель Словаччини, Лемківщини в Польщі чи югославських русинів) говорити було важко. Зрештою, це йшло б урозріз з інтересами деяких кіл, які таке політичне русинство підтримували [17, 784]. Згідно свідчення академіка О. Мишанича, обком Компартії та управління КДБ спробували утворити на Закарпатті «інтерфронт» у вигляді Товариства карпатських русинів, реанімувавши для цього довоєнні ідеї про їхню, начебто, неналежність до українського народу [18, 29].

Значною активністю у суспільно-політичному житті регіону виділялася громадська організація, що виникла в перші роки незалежності України на теренах краю й отримала назву Українська Народна Рада Закарпаття (УНРЗ). Нею стало об'єднання патріотично налаштованих, демократичних громадських організацій та партійних осередків краю, котре виступало своєрідним центром тогочасних державотворчих ідей, стояло на позиціях захисту здобутків української нації й недопущення зазіхань на них [15]. Воно сприяло створенню єдиного організованого опору антидержавним діям номенклатури. Як незалежне громадсько-політичне об'єднання, як асоціація демократичних партій, рухів, товариств та організацій, УНРЗ стояла на платформі побудови незалежної соборної демократичної України. За перші два роки існування об'єднання зробило понад два десятки заяв, звернень, ухвал, якими розвінчувався антиукраїнський характер політичних рішень обласної влади та сепаратистських організацій краю. У Закарпатській обл. створювалися й менші масові та менш впливові об'єднання громадян, такі як Асоціація нерадикальних демократів (АНД), Християнсько-народна спілка Закарпаття (ХНСЗ), Закарпатське народне об'єднання (ЗНО) та ін. Особливо активно виявили позицію громадські організації, об'єднання та блоки під час спроби державного перевороту у серпні 1991 р.

Зрештою, слід підсумувати, що вже з кінця 1980-х рр. у діяльності низки громадсько-політичних організацій і товариств Донеччини та Закарпаття послідовно визрівала досить чітка позиція щодо реалізації української державної ідеї. Як правило, це було або позитивне, або негативне ставлення до процесу державотворення в Україні. Доволі конструктивну позицію в плані відстоювання української державної ідеї займали УГС, НРУ, товариство «Меморіал» й ін. Критичне або й негативне ставлення відносно розвитку українського державотворення насамперед демонстрували «Інтернаціональний Рух Донбасу», осередок Асоціації руху анархістів на Донеччині та «Товариство карпатських русинів» на Закарпатті.

При цьому громадсько-політичні організації обох регіонів, попри аналогічні структурно-організаційні форми, мали доволі специфічні політичні й ідеологічні особливості, що зумовлювалося їх різними суспільними традиціями та громадсько-політичною культурою. Як на Донеччині, так і на Закарпатті становлення громадсько-політичних організацій, об'єднань і товариств стало результатом кількох чинників: появою демократичних відносин і плюралізму думок у суспільстві, історико-політичними традиціями регіону, наростанням ідеологічного протистояння в суспільстві, активізацією суспільно-політичного життя в період перебудови, прагненням відродження культурно-духовних цінностей, наявними соціально-економічними проблемами, потребою захисту навколишнього середовища тощо.

1. Моргув В. А. Суспільно-політичні проблеми розбудови громадянського суспільства в незалежній Україні: історичний аспект. – Д., 2003.
2. Хоскінг Дж. Історія Советського Союзу. 1917–1991 / Пер. с англ. – Смоленск, 2001.
3. ДАДО. – Ф. 6787. – Оп. 1. – Спр. 6.
4. Болбат Т. Періодизація історії громадянських об'єднань східної України (квітень 1985 – червень 1996 рр.) // Донецький вісник НТШ. – Т. 13. – Д., 2006.
5. Штейников С. Донбас: психологія безтямного // Східний часопис. – 1994. – Ч. 14.
6. Иванов А., Бунтовский С. Донбасс: Русь и Украина. Очерки истории. – Д., 2013.

7. Кулик В., Голобуцька Т., Голобуцький О. Українська Студентська Спілка. – Ч. 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glob.narod.ru/volchet.html>.
8. Білецький В. Народний Рух: роздуми про здійснене і майбутнє // Сільська Донеччина. – 1992. – 16 липня.
9. Статут ДКО НРУ. За Статутом Донецька крайова організація Народного руху України // Три дні вересня вісімдесят дев'ятого: Матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову / Упор. С. Жеребецький. – К., 2009.
10. Баран В.К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). – Л., 2003.
11. Ми йдемо! (нариси з історії Донецького обласного ТУМ) / За ред. В. Білецького. – Д., 1998.
12. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого...
13. Басараб М., Токар М. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України (кінець 80 – початок 90-х рр. ХХ ст.). – Ужгород, 2009.
14. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / За ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. – Ужгород, 2010.
15. Басараб М.М. Роль громадських організацій Закарпаття в державотворчих процесах наприкінці 80 – на початку 90-х рр. ХХ ст.: Дис. ... канд. іст. наук. – Ужгород, 2007.
16. Мишанич О. Від Підкарпатських русинів до Закарпатських українців // Тривалість регіональних культур. Русини і українці на їхній Карпатській Батьківщині та за кордоном. – Нью-Йорк, 1993.
17. Маркусь В. «Підкарпатська республіка» // Мала енциклопедія етнодержавства / За ред. Ю. Римаренка. – К., 1996.
18. Мишанич О. «Карпаторусинство», його джерела й еволюція у ХХ ст. – К., 1992.

Сергеев А.В. Social and political organizations of Donetsk area and Transcarpathia in relation to ukrainian state idea realization at the measure of the 1980th – 1990th. In the article are analysed the activity and relation of social and political organizations and societies in the Donetsk area and Zakarpattia, their relation to the Ukrainian state idea realization at the measures of the 1980th – 1990th. Are defined the displays of the both positive and negative attitude are marked toward the process of the state creation in Ukraine.

Key words: social and political organization, Donetsk area, Zakarpattia, creations state idea, ideology

К. С. Калініченко

СУЧАСНИЙ СТАН І НАПРЯМИ РОЗБУДОВИ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ЧЕРКАЩИНИ

У статті проаналізовано сучасний стан та напрями розбудови туристичної галузі Черкащини.

Ключові слова: туризм, туристична галузь, Черкащина

На туристичному ринку центрального регіону України Черкаська обл. посідає одне з чільних місць. Сьогоднію всевітньою символікою туристичними символами краю є Шевченківський національний заповідник – перший в Україні історико-культурний заповідник, удостоєний статусу національного, Корсунь-Шевченківський державний історико-культурний заповідник, Іллінська церква у с. Суботів Чигиринського р-ну, збудована 1653 р. (за іншими даними – 1656 р.), за наказом гетьмана Б. Хмельницького як родова церква-усипальниця, Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», Свято-Покровський Красногірський жіночий монастир – православна обитель, розташована поблизу м. Золотоноша, ушанований історико-культурний заповідник, колиска українського козацтва – «Трахтемирів», Кам'янський державний історико-культурний заповідник. Черкащина відзначається стабільно високими обсягами прийому туристів. Так, за 9 місяців 2013 р. Черкащину відвідали 680 тис. осіб, яким було надано туристичних послуг на суму понад 15 млн. грн.